

УЧАСТЬ РАДЯНСЬКИХ ІНСТИТУЦІЙ У НАЛАГОДЖЕННІ КОНТАКТІВ УКРАЇНЦІВ ЮГОСЛАВІЇ З КРАЇНОЮ СВОГО ПОХОДЖЕННЯ

У роботі зроблений аналіз участі радянських (союзних і республіканських) інституцій у налагодженні контактів української діаспори в Югославії з країною свого походження, Україною. Розкрито механізми стримування повноцінних зв'язків з боку радянської держави через спеціально створені товариства. До аналізу були залучені документи центральних українських архівів, у яких віднайдено листи українців Югославії, звітна документація дипломатичних установ тощо. Ці джерела допомогли відтворити об'єктивну картину спілкування діаспорян з Україною упродовж 1945-1980-х років.

Ключові слова: українська діаспора, русини, Югославія, Українське товариство зв'язків із закордоном.

Ще у другій половині 20-х рр. ХХ ст. Радянський Союз намагався кардинально вирішити питання міжнародної співпраці в гуманітарній сфері, через що взято під жорсткий контроль контакти з українською діаспорою. З цією метою НКВС провело роботу зі створення Всесоюзного товариства культурних зв'язків із закордоном (ВТКЗ), і така організація сформована у травні 1925 року. Відтоді ВТКЗ монополізувало роботу усіх сфер співпраці України зі своїми діаспорами.

Щоб продемонструвати світові та радянському народові функціонування в СРСР свободи й демократії, Москва дала дозвіл створити Українське товариство зв'язків із закордоном (УТЗЗ), що через тридцять років одержало назву Українське товариство дружби і культурного зв'язку з зарубіжними країнами (УТДКЗ)¹. У Москві легко могли безперешкодно стежити за діяльністю такої української організації, оскільки її створили як республіканське відділення ВТКЗ, а відтак вона виконувала його вказівки та інструкції.

---

* galinasagan@gmail.com

¹ 1926–1959 рр. – Українське товариство зв'язку з закордоном; від 1959 року – Українське товариство дружби і культурного зв'язку з зарубіжними країнами.

За кордоном добре розуміли складність ситуації. Зокрема в Парижі в лютому 1927 року орган боротьби за незалежність України «Тризуб» із цього приводу писав: «Щоби врегулювати постійну й планомірну координацію культурних установ із закордоном, цього року мають відкрити в Україні Товариство культурного зв'язку з закордоном. Завдання Товариства дуже широкі і потреба в цьому велика. Та совітська практика, що стоїть на сторожі кожної живої думки й слова, відгородивши Україну китайським муром від Європи, не дозволяє мати багато надій на щасливий розвиток його праці...» (Тризуб, 1927–3: 26.). Однак, попри песимістичні прогнози, УТЗЗ таки зуміло налагодити деяку співпрацю між Україною і світом, зокрема з українцями Югославії.

До Другої світової війни діяльність Товариства була незначною: воно, як правило, надсилало за кордон книжки, грамплатівки, фото та інші матеріали. Час від часу представники УТЗЗ разом із державними інституціями приймали іноземні делегації (ЦДАГО, 1-24-4337: 364–367). У перші повоєнні роки Товариству, окрім обміну літературою, вдавалося розвивати й інші види співпраці. Взявши до уваги основні напрями діяльності УТДКЗ, слід зазначити, що з тими завданнями і обмеженнями, які мало Товариство з боку комуністичних функціонерів, важко було досягти значних результатів. Головна мета діяльності УТДКЗ, за офіційними документами, зводилася до пропаганди за кордоном «досягнень радянського народу», популяризації рішень з'їздів КППС і добробуту республіки. Свою діяльність Товариство мало насамперед спрямовувати на співпрацю з країнами народної демократії (соцтабором), згодом це «країни соціалістичної співдружності». Дозволяли деяку співпрацю з капіталістичними країнами, особливо з тими, де проживала українська діаспора. Югославію, як уже зазначалося вище, тривалий час не відносили до жодного з таборів, і лише від 70-х рр. зараховували до країн народної демократії.

Через численні листи від українців Югославії до державних і громадських установ УРСР влада надала Товариству право відповідати на них. Таким чином, УТДКЗ отримало ще одну можливість розвивати контакти з СФРЮ. Загалом, зв'язки з українцями Югославії розцінювалися не як контакти з діаспорою, а як співпраця з іноземними установами, оскільки цей напрям діяльності Товариства в нормативних документах визначався як основна функція УТДКЗ.

До конфлікту між СРСР та ФНРЮ українська діаспора Югославії мала епізодичні зв'язки з Товариством. Як правило, цю співпрацю ініціювали

вихідці з України. Зокрема у м. Баня-Лука (Боснія і Герцеговина) працювало Українське товариство «Згода», яке очолював Микола Каган. Товариство організовувало діаспорне життя в цьому регіоні, що було нелегкою справою. Про це свідчили листи М. Кагана до УТЗЗ: наприклад, у жовтні 1947 року він надіслав прохання допомоги навчальною літературою з української мови, літератури, історії. Товариство не мало права самостійно вирішити це питання і звернулося до посольства СРСР у ФНРЮ за інформацією щодо діяльності «Згоди» і БіГ (ЦДАВО, 5111-1-95: 153–154). Такі процедури ускладнювали процес надсилання книг до українських шкіл чи окремих класів у югославських школах.

В окремих випадках зв'язки діаспори з Україною налагоджувало Товариство культурної співпраці Сербії з СРСР або його філії. Зокрема представництво в м. Нові Сад передало 400 українських книг, надісланих УТДКЗ, для культурно-просвітницьких товариств українців-русинів у Воєводині. У листі-подяці від голови філії Бранка Шинжара йшлося про таке: «Русини – це українці, які поселилися в нашій Воєводині із Прикарпатської України і живуть головним чином в селах». Б. Шинжар і голова культурно-просвітнього товариства «Руская матка» з Руського Керестура, зазначили, що одержані книги – перші книги українською мовою для діаспори Воєводини. Було висловлено також сподівання, що Україна надасть також свої підручники, в яких була особливо нагальна потреба (ЦДАВО, 5111-1-252: 95).

Не обходилося і без того, що за допомогою УТДКЗ до Югославії (спеціально для діаспори) надходила пропагандистська література. Під грифом «секретно» до посольства СРСР у ФНРЮ потрапляли статті на зразок «Истинное лицо бандеровцев и мельниковцев», «Украинские националисты на службе поджигателей войны» (ЦДАВО, 5111-1-252: 102–104). Такі матеріали скептично сприймали не лише вихідці з України, а й інші громадяни Югославії, які реально оцінювати ідеологічні прийоми радянської влади.

За перші повоєнні роки траплялися випадки, коли представники української діаспори писали до УТДКЗ з проханням налагодити співпрацю. Листи, зокрема, надходили від В. Семака, який займав високий статус у Югославії – був депутатом югославського парламенту і докладав чимало зусиль для організації національного життя українців у ФНРЮ. В одному з листів В. Семак писав, що в Югославії близько 10 тис. українців, які до війни мешкали переважно в Боснії, а згодом переселилися до Хорватії, Словенії,

Восводини. Найбільша проблема для українців Югославії, вважав В. Семак, – це можливість відвідати Україну, про що він завжди просив допомогти. Із цим проханням він звертався і до посольства СРСР в Югославії, і до делегацій, що приїжджали з України, проте ніхто не зміг допомогти. На початку 1948 року із тією ж проблемою В. Семак звернувся до УТДКЗ – єдиної організації, яка підтримувала зв'язок з українцями у ФНРЮ. Це давало йому надію на те, що Товариство зможе допомогти організувати поїздку, чи навіть переселення на батьківщину. «Хочемо у нашу рідну Україну, – писав В. Семак, – без різниці, в котру сторону, а між своїх, бо на чужині тяжко жити...» (ЦДАВО, 5111-1-252: 39–43).

Співробітники УТДКЗ прагнули допомогти співвітчизникам. У березні 1948 року голова правління Товариства М. Скачко звертається до надзвичайного та повноважного посла СРСР в Югославії А. Лаврентьева з проханням надати можливу інформацію, а точніше, дозвіл налагодити контакти з українцями, яке гуртувалися навколо «Руського слова» і «Згоди», а також з окремими особами (В. Семаком, М. Романюком та ін.) (ЦДАВО, 5111-1-252: 46). Слід відзначити й іншу особливість діяльності УТДКЗ на югославському просторі. Товариство найдовше з-поміж інших радянських структур контактувало з Югославією у період конфлікту Сталін – Тіто. Ще в квітні 1949 року УТДКЗ надсило матеріали до культурно-просвітницького товариства українців у Югославії «Руський Керестур» і «Тарас Шевченко» в Джурижево-Бачка (ЦДАВО, 5111-1-441: 6).

Кількість і якість матеріалів, які розсило Товариство до і після конфлікту, не задовольняли все бажання дізнатися про Україну. У червні 1955 року до Товариства надійшов лист від В. Семака, який висловив сподівання, що після підписання нової угоди між СРСР та Югославією можна буде і надалі спілкуватися з українцями на рідній землі, а то «після 1947 року ні вітру, ні хвилі з нашої України...» (ЦДАВО, 5111-1-227: 2–5). Взаємини справді відновилися: на прохання В. Семака УТДКЗ почало надсилати різноманітну літературу; її одразу поширювали серед української громади Хорватії, яка відчувала надзвичайний «голод на рідне слово» (ЦДАВО, 5111-1-854: 18).

До УТДКЗ постійно звертався і мешканець м. Шибалин (Сербія) І. Федчишин, який замовляв літературу для своїх дітей та родин українського походження, котрі проживали у цьому місті. У списку замовлень були «Кобзар» Т. Шевченка, твори С. Руданського, художні твори про Другу світову війну тощо (ЦДАВО, 5111-1-2346: 16). Свої листи до УТДКЗ часто

надсилав Тимків Роман із Сараєво і також просив україномовну літературу, якої не вистачало в Боснії і Герцеговині. Із розповідей своїх колег із діаспори Р. Тимків знав: замовляючи матеріали з України, насамперед необхідно просити книги чи брошури ідеологічного змісту, а вже на останніх позиціях вказувати твори українських класиків. Тож у своєму спискові замовлень Р. Тимків першими подав брошури «Велика Жовтнева соціалістична революція» і «Про будівництво комунізму на Україні». Основними книгами, яких родина Р. Тимківа чекала з України, були читанки для 5–6-х класів, збірки українських казок і байок, різноманітні дитячі книги (ЦДАВО, 5111-1-2346: 32). Отриманими книгами Р. Тимків згодом ділився з іншими українськими родинами в Сараєво.

Відчуваючи інтерес громади Боснії і Герцеговини до українського слова, голова УТДКЗ К. Литвин 1956 року звертається до уповноваженого ВТКЗ з Югославією В. Кузьменка, щоби той висловив свої міркування стосовно необхідності розширити культурні зв'язки УТДКЗ з боснійськими українцями. Відповідь була негативна. В. Кузьменко покликався на позицію посольства СРСР у ФНРЮ, яке заявило, що такі контакти недоцільні (ЦДАВО, 5111-1-854: 19–21). Через місяць В. Кузьменко продовжив свою активну роботу з вивчення ситуації щодо пересилання української літератури до Югославії. У листі до заступника голови ВТКЗ Н. Візжиліна він зазначає: Будинок радянської культури останнім часом отримує багато літератури з України та Білорусії, а відвідувачі не висловлюють бажання читати українською та білоруськими мовами, то «не понятно, чем руководствуется УОКС и ВОКС, когда направляет Дому издания на украинском и белорусском языках, потому считаем целесообразным прекратить посылку Дому газеты на украинском и белорусском языках, а также сократить количество направляемых в ДК журналов на этих языках» (ЦДАВО, 5111-1-854: 22). Звичайно, до Белграда не могли доїхати всі представники української діаспори, які неодноразово просили надіслати їм україномовну літературу, а керівництво Будинку радянської культури не робило ніяких спроб переслати літературу до місць компактного проживання українців. Ні в УТДКЗ, ні в посольстві не взяли до уваги зауваження «внимательного уполномоченного» і надалі активно продовжували надсилати матеріали до Югославії.

Проблемами україномовних видань перейнявся представник ВТКЗ в Югославії Г. Шумілов. На початку 1958 року він побував у м. Нові Сад, відвідав Товариство русинів ім. М. Горького і побачив складні матеріальні

умови роботи організації: у невеличкій кімнаті (40 кв. м.) зберігалися книги українською та сербською мовами. Від уряду Товариство русинів отримувало щорічну допомогу обсягом 30 тис. динарів, що дорівнювало місячному окладу професора. Цих грошей вистачало на олівці для недільної школи. Г. Шумілов, перейнявшись проблемами Товариства, звернувся до УТДКЗ із проханням активніше йому допомагати. Насамперед необхідні були підручники для початкової школи, грамплатівки з українськими піснями, ноти, альбоми з вишивками, фотоматеріали про Україну, фільми. Все це потребували активісти Товариства для проведення «великої роботи в сільській місцевості серед русинів», як зазначав Г. Шумілов у листі до УТДКЗ [195, арк. 2]. І вже наприкінці січня 1958 року Товариство русинів ім. М. Горького отримало посилки з України (ЦДАВО, 5111-1-1013: 9). 1959 року на прохання Г. Шумілова заступник голови УТДКЗ К. Литвин допоміг Товариству з м. Нові Сад придбати три бандури для чоловічого хору і переслав інструменти до Сербії (ЦДАВО, 5111-1-1151: 21).

1960 року до УТДКЗ продовжували надходити листи і від приватних осіб з Югославії. Зокрема писали Марія Вукович (Воеводина, Старий Жеднік), Микола Каган (БіГ, Бая-Лука), Параска Василин (БіГ, Пнрявор) та ін. (ЦДАВО, 5111-1-2993: 1–17). Дописувачі дякували за посилки, а також просили надіслати художню літературу, підручники. Керівництво Товариства, певно, щоб перестраховатися, вирішило звернутися до Г. Шумілова з приводу доцільності співпраці УТДКЗ із приватними особами Югославії і попросило надати довідку про українське населення в цій країні. Надійшла досить несподівана відповідь: Товариство може на свій розсуд приймати рішення щодо літератури і ці потреби «треба задовольнити». Стосовно інформації про українське населення в Югославії, то представник ВТКЗ нічого не сказав, оскільки на той час офіційних даних не було, а дістати інформацію іншим способом не вдалося (ЦДАВО, 5111-1-1013: 26).

Після такої схвальної позиції представника ВТКЗ щодо діяльності українського товариства, УТДКЗ отримало більше свободи для зв'язків з українською діаспорою. Налагодили зв'язки зі Спілкою українських культурних товариств у містах Вербас і Бая-Лука, куди почали надсилати матеріали про Україну, музичні твори та українську художню літературу (ЦДАВО, 5111-1-1013: 6). Згодом діаспора Вербаса запропонувала не тільки обмінюватися літературою, а й делегаціями, а також просила приймати їхню молодь в українських університетах для підготовки спеціалістів з української

мови, літератури, історії тощо, в яких діаспора Югославії мала велику потребу (ЦДАВО, 5111-1-1013: 23–24).

Навіть за таких обставин Товариство не могло самостійно надсилати періодику до Югославії. У розпорядженні за 1959 рік про відправку газет та журналів ФНРЮ знаходилася у кінці списку країн «народної демократії», до того ж назва країни була дописана від руки. Періодика надходила лише на адресу Будинку радянської культури в Белграді. Із 53 найменувань, які йшли за кордон, до Югославії надсилали 16, до того ж по одному примірникові. До Товариства надходили замовлення на часописи «Український історичний журнал», «Українська мова в школі», «Перець» тощо, але співробітники УТДКЗ відповідали, що не займаються розсиланням цих видань (до речі, в інші країни ці журнали таки надсилали).

Така ситуація зберігалася до кінця 60-х рр., а вже на початку 70-х ці й інші видання з'являються у списку на відправлення до СФРЮ (ЦДАВО, 5111-1-1325: 9). Представники діаспори часто особисто зверталися за допомогою до представника ВТКЗ Г. Шумілова, який мав чималі повноваження і допомагав югославським українцям. Наприклад, у грудні 1960 року до Г. Шумілова прийшов лист від учителя з м. Нові Сад М. Ковача, який просив посприяти в отриманні журналів «Барвінок», «Піонерія», «Україна», «Мистецтво» (ЦДАВО, 5111-1-1432: 2).

Про цікавий факт ідеться у листі Т. Зуєва – заступника голови Всесоюзного товариства культурних зв'язків із закордоном, який наприкінці 1961 р. звернувся до УТДКЗ із проханням надіслати підручники з російської мови для українських шкіл Югославії (ЦДАВО, 5111-1-1432: 25). З одного боку, це свідчило про повноцінне функціонування українських шкіл у ФНРЮ, з іншого – на початок 60-х рр. у цих школах вже не бракувало українських підручників, і в Югославії почали вивчати популярну російську мову.

1964 року нові дописувачі² просили Товариство посприяти в отриманні творів Т. Шевченка, О. Кобилянської, П. Тичини, М. Стельмаха та ін., які згодом їм було надіслано (ЦДАВО, 5111-1-1808: 1–62). Та ці позитивні тенденції в роботі УТДКЗ з діаспорою тривали недовго. На середину 60-х рр. склалася непроста ситуація: листи писали українці з усієї Югославії і просили надіслати книги чи інші матеріали. Керівництво Товариства звернулося за порадою до республіканських органів влади, яке

---

² Василь Демченко з м. Сараєво, Марія Ханасенчук з м. Лішня-Прнявор, Михайло Феженко з м. Митровиця, Степан Тимків з м. Загреб та ін.

рекомендувало УТДКЗ звертатися до Будинку радянської культури у Белграді і просити його, щоб він листи українців не пересилав до Києва, а розглядав їх на місцях і вирішував, як реагувати на прохання діаспори (ЦДАВО, 5111-1-1808: 59).

Югославська сторона сприйняла такі заходи як заборону з боку Москви, і мала рацію. Тому вирішили запропонувати співпрацю без посередництва ВТКЗ. Керівництво посольства СФРЮ в СРСР 1964 року запропонувало Товариству отримувати з Югославії листи та посилки, минаючи Москву (ЦДАВО, 5111-1-1808: 36). Проте скористатися цією пропозицією Товариство не змогло, оскільки в СРСР існували закони, за якими вся дипломатична пошта переходила через центральні союзні органи.

Звичайно ж, у Югославії відчували дефіцит матеріалів, аби презентувати тогочасне життя в Україні, її історичне минуле. На щастя, Товариству не забороняли, і навіть більше – виділяли кошти на організацію святкування ювілеїв Т. Шевченка. З усіх дозволених заходів цей мав чи не найбільший інтерес серед югославської громадськості. Навесні 1964 року УТДКЗ надіслало до БРК чимало матеріалів для святкування 150-річчя від дня народження Т. Шевченка. Із цієї нагоди у великих містах СФРЮ було організовано виставки про життя й творчість Кобзаря, проведено лекції, радіопередачі, демонструвалися кінофільми «Лілея», «Безсмертя Кобзаря» та ін. (ЦДАВО, 5111-1-1808: 44). До співпраці з Україною долучалися громадські організації української діаспори в Югославії. Свою діяльність вони, зважаючи на радянські заборони, не могли організовувати на офіційному рівні, тому їхня робота проводилася здебільшого у приватному режимі.

У серпні 1971 року Україну відвідала група югославських громадян – представників української діаспори.³ Свою подорож югославські українці розпочали з м. Ужгород. Там вони зустрілися з головою Закарпатської обласної ради та головою Закарпатського відділення Українського товариства дружби Ю. Стенчуком, де обговорили питання участі колективів художньої самодіяльності Закарпаття у щорічних фестивалях «Червона ружа» у Воєводині.

---

³ Серед них були: генеральний секретар Союзу культурно-освітніх організацій Югославії Мілош Споич, директор Будинку культури в Руському Керестурі Янко Олеяр, помічник головного редактора м.Нові Сад, шеф-редактор русинського відділення Семен Сакач, член оргкомітету фестивалю «Червона ружа» Юлін Новта.

Великі сподівання покладали югославські активісти на зустрічі в Києві, які мав організувати А. Шостака – керівник Будинку радянської культури в Белграді з 1964 року. Вони прагнули відвідати Українське товариство дружби і культурних зв'язків, міністерство культури України, Укрпрофраду з метою обговорити питання українсько-югославської співпраці. А. Шостаку було відмовлено у сприянні, оскільки, як заявила українська сторона, такі зустрічі не запланувала жодна з установ (ЦДАВО, 5111-1-2552: 6). Пояснення не задовольняло іноземців, вони збагнули суть примітивної відмови.

На відміну від українських чиновників, керівництво посольства СРСР в СФРЮ було більш відкритим для роботи з діаспорою. Зокрема після участі самодіяльного ансамблю «Юність Закарпаття» з Ужгорода у святкуванні ювілею Русинсько-українського товариства «Червона ружа» із Руського Керестура (червень 1971 року) радянське посольство високо оцінило діяльність українського колективу, спрямовану на зміцнення дружніх відносин з емігрантами та популяризацію української культури в Югославії. Колектив «Юність Закарпаття» дав два концерти для мешканців сіл Коцура, Црвенка, Петрівці, Прнявор, Руський Керестур та інших, де проживало багато українців-русинів. Концерти відвідало понад 15 тис. глядачів. Посольство, помітивши великий інтерес місцевого населення до творчості українського колективу, запропонувало УТДКЗ продовжувати свою діяльність у такому ж напрямі та сприяти приїзду мистецьких колективів з України (ЦДАВО, 5111-1-2552: 9).

Проте такого визнання та пропозиції посольства було замало. Товариству доводилося шукати нестандартні шляхи для реалізації своєї міжнародної діяльності. Найефективнішою в цьому аспекті могла бути підтримка ЦК КПУ. Усі ідеї, схвалені керівництвом компартії, реалізовувалися, тож помітно зростала ефективність діяльності Товариства. До прикладу, отримати дозвіл на виїзд до Югославії завжди було складно, проте коли поїздка збігалася з партійними (радянськими чи югославськими) ювілеями, то такі дозволи давали одразу. Зокрема 1970 року під час святкування 100-річчя від дня народження Леніна, а 1972 року – 50-річчя утворення СРСР; тоді без зайвих перешкод голова УТДКЗ В. Дмитрук організував виїзд українських колективів на фестиваль «Червона ружа» в Руський Керестур. За сприяння ЦК КПУ Товариству навіть вдалося отримати профспілкові кошти на поїздку (ЦДАВО, 5111-1-2749: 12). Таким чином, УТДКЗ мало у своєму бюджеті

великі на той час кошти, адже на кожну особу (а відряджали 20 осіб) Укрпрофрада виділила 260 крб.

Югославська сторона надзвичайно гостинно приймала представників з України. У СФРЮ знали, що громадянам України заборонено спілкуватися з представниками української діаспори, особливо з Американського континенту, тому, аби уникнути непорозуміння, на фестиваль до Югославії не запрошували українців з Канади та США. На початку 70-х рр. організатори, скориставшись незнанням радянських чиновників історії української діаспори в Югославії, влаштували виступи творчих колективів з України у місцях компактного проживання українців-русинів у містах Нові Сад, Суботиця, Кула, Вуковар, Бая-Лука, Прянвор. Та коли цю хитрість було розкрито, довелося змінити маршрут фестивалю, і з середини 1970-х рр. його проводили на Адріатичному узбережжі та в Белграді (ЦДАВО, 5111-1-2749: 14–16). Для прихильників українського мистецтва це не було великою перешкодою, і всі вони приїжджали на Адріатику, аби почути рідні пісні та поспілкуватися зі співвітчизниками.

Югославські чиновники не розуміли бюрократизму, який панував в УРСР; вони не звикли до тих повільних темпів виконання домовленостей, які супроводжували діяльність УТДКЗ. Зокрема влітку 1975 року завідувач освітньо-педагогічного відділу Республіки БіГ Субхія Крневич під час візиту до Києва замовила підручники з української мови та літератури для українських класів і шкіл, які працювали у місцях компактного проживання українців-русинів у республіці. У листопаді 1975 року книги ще не надійшли до замовників, тому Субхія Крневич черговий раз написала листа до Товариства з проханням надіслати хоча б по одному примірникові, оскільки гальмувався навчальний процес. Література дійшла до адресата майже через рік після першого замовлення (ЦДАВО, 5111-1-2945: 15).

У 80-і рр. ХХ ст. активізувалася міжнародна діяльність УРСР і вдавалося долати дефіцит літератури в українській діаспорі. Восени 1983 року Союз українців та русинів Хорватії звернувся до Генконсульства СРСР у Загребі з проханням сприяти в отриманні підручників для 8-літньої української школи у Вуковарі. Генконсульство підтримало цю ідею та адресувало її УТДКЗ для виконання (ЦДАВО, 5111-1-3379: 8). Згодом між Товариством і школою у Вуковарах налагодилися тісна співпраця. Наприкінці 1983 року її учні вирішили листуватися зі школярами однієї з київських шкіл. Нею за сприяння Товариства стала СШ № 152, що в Дарницькому районі. Між учнями налагодилися дружні взаємини: вони

листувалися, надсилали один одному матеріали про свої країни (ЦДАВО, 5111-1-3432: 47).

Саме тоді за підтримки Генконсульства в Загребі Товариство могло активніше співпрацювати з діаспорою. Матеріали, які УТДКЗ надсилало емігрантам, надходили через радянське дипломатичне представництво. Тому від позиції працівників Генконсульства залежала подальша доля надісланої літератури та контактів загалом. Рішення приймали переважно на користь дружніх відносин між Україною та українською діаспорою в Югославії.

Багато конструктивного для цього зробив віце-консул Є. Гоцарідзе. Він завжди уважно вислуховував прохання активістів діаспори, підтримував контакти з Союзом русинів та українців, особисто їздив на вручення школі чи іншим культурним закладам Вуковара матеріалів з України. Позитивно сприйняв Є. Гоцарідзе ідею керівника Союзу русинів та українців щодо стажування вчителів української мови та літератури в Києві. Проводячи велику роботу з популяризації українського мистецтва, Союз відчував значний дефіцит у хореографів, концертмейстерів. Віце-консул і тут пообіцяв допомогу, залучивши активістів Товариства (ЦДАВО, 5111-1-3432: 54).

Загалом співпраця українців з діаспорою, особливо в духовній сфері, розвивалася повільно і була мало ефективною, що не задовольняло національних потреб українців Югославії. Про це свідчила зустріч нового Генконсула СРСР у Хорватії А. Карпачова з делегацією Союзу русинів та українців у січні 1985 року. Учасники делегації⁴ висловили свої проблеми, які стосувалися культурно-освітньої діяльності української громади в Хорватії. Вони насамперед зазначили, що їм не вистачає кваліфікованих кадрів для викладання в українських школах. Це питання, на думку Ж. Мудрого, важко вирішити без допомоги України. Ще 1981 році питання було погоджені з Україною на урядовому рівні. Але навіть на початок 1985 року домовленості не були виконані. Вся допомога з України звелася до надсилання підручників.

На черговій зустрічі з дипломатами активісти Союзу русинів та українців знову просили прислати одного-двох учителів української мови та літератури, а також висловили бажання скерувати в Україну на стажування

---

⁴ Презентували діаспору Желько Мудрий – голова Союзу, Михайло Щур – заступник голови, Поліна Фумінц – секретар Союзу, Семен Музичка та Габріел Такач – члени Союзу.

трьох учителів. Чимале зацікавлення діаспори викликала можливість налагодити співпрацю із журналістами українських літературних видань, про що теж просили сприяння у Генконсула. Серед нових форм співпраці, які запропонували члени Союзу, була і пропозиція встановлення прямих контактів між Етнографічним музеєм русинів-українців у Петровцах та Історичним музеєм на Закарпатті. На два місяці до Хорватії запрошували музичних працівників і хореографів, які б надавали допомогу художнім колективам діаспори. Усі витрати Союз брав на себе (ЦДАВО, 5111-1-3480: 6–7). Були й інші пропозиції, які вдалося реалізувати лише наприкінці 80-х рр.

Окрім УТДКЗ, відносини з діаспорою могло налагоджувати Товариство «Україна», створене саме для зв'язків із українцями за кордоном. Це Товариство мало проводити насамперед пропагандистську роботу серед емігрантів. Основними країнами, на які поширювалася діяльність Товариства «Україна», були Канада, США, Франція та Великобританія (ЦДАВО, 2-9-5529: 149). Офіційно визнавалося, що в цих країнах живе велика українська діаспора. Хоча насправді на той час чимало країн мали навіть більшу українську діаспору, якщо брати відсоток від усього населення країни (зокрема Бразилія, Польща, Чехословаччина, Югославія).

Товариство «Україна» мало потужну видавничо-методичну базу і могло б легко подолати інформаційний голод у країнах соцтабору на українську культуру серед українських діаспорян. Товариство видавало газету «Вісті з України» українською та англійською мовами, де, як правило, друкували матеріали про досягнення радянської держави. Лише за 1971 рік у газеті було опубліковано 41 статтю, спрямовану проти українських буржуазних націоналістів та їх провідників. Найбільший інтерес серед емігрантів викликали матеріали-лекції з української мови, за якими вони могли вивчати мову. А від 1971 року, на прохання українців з-за кордону, Товариство «Україна» надрукувало ці лекції як брошури «Розмовляйте по-українськи з нами» (ЦДАВО, 2-9-5529: 160). Від кінця 60-х рр. організація надсилала свої статті про Україну в діаспорні видання, зокрема за 1971 рік було надіслано понад 400 таких матеріалів. Упродовж 1969–1972 рр. «Україна» налагодила відносини з тридцятьма організаціями українських емігрантів; це були, зокрема, клуби емігрантів з Канади (8), США (3), Голландії (3), і жодної установи чи організації із країн соціалістичного табору (ЦДАВО, 2-9-5529: 166–169).

Співробітникам «України» уряд часом надсилав протоколи зустрічей югославських делегацій із представниками української влади. Після чергового такого вивчення документів перебування офіційної делегації Хорватії в Україні у вересні 1980 року Товариство висловило бажання налагодити відносини з українцями та русинами Хорватії (ЦДАВО, 2-14-4367: 91–95). У ЦК КПУ їм «пояснили», що це не їх компетенція, оскільки зв'язками українців із соціалістичних країн займається Українське товариство дружби (ЦДАВО, 2-14-4367: 96).

Таким чином, від Другої світової війни і до розпаду СРСР Українське товариство дружби і культурного зв'язку із зарубіжними країнами було практично єдиною громадською організацією, яка мала офіційний дозвіл розвивати співпрацю з українцями Югославії. Завдяки зусиллям її активістів українці СФРЮ отримували різноманітні матеріали, які частково задовольняли потреби діаспори. Через панівні в радянській Україні ідеологічні догми УТДКЗ не могло розгорнути повноцінної співпраці з діаспорою, а Товариство «Україна», спеціально створене для налагодження відносин з українцями за кордоном, щодо Югославії було позбавлене такої можливості. УТДКЗ листувалося з окремими представниками діаспори, організовувало їхній приїзд в Україну та виступи українських творчих колективів у СФРЮ, що загалом реалізовувало мінімальні національні інтереси українців на Балканах.

Пік діяльності Українського товариства дружби і культурного зв'язку (його створено у другій половині 20-х рр. ХХ ст.) припав на 70-і – початок 80-х рр. ХХ ст. Це було пов'язано з позитивним політичним кліматом у відносинах між СФРЮ і СРСР. Загалом на початок 70-х рр. УТДКЗ підтримувало зв'язки із 64 країнами, 548 закордонними організаціями (зокрема 92 посольствами і 39 центрами радянської культури), 178 діячами культури у 102 країнах світу (ЦДАВО, 2-9-5529: 70–76).

Загалом, контакти України з діаспорою в Югославії не характеризувалися високою насиченістю, проте були важливими з кількох міркувань. По-перше, Югославія – «дисидент» соціалістичного табору, а тому спілкуванню з її громадянами сприяло формуванню в українських громадян відчуття свободи, розуміння європейської культури, необхідності матеріального зацікавлення у праці. По-друге, завдяки дипломатичним посилкам (література, навчальні матеріали, платівки тощо) українська діаспора хоча б частково заповнювала свою потребу в українських класичних творах, підручниках для українських класів, матеріалах для

мистецьких товариств та ін. По-третє, Українське товариство дружби і культурного зв'язку змогло організувати поїздки для частини бажаючих діаспорян до України. Загалом, презентацію України, яку організовувало Товариство у СФРЮ, сприймали з великим інтересом усі громадяни Югославії. УТДКЗ, долаючи ідеологічно-партійні перепони, робило більше, ніж дозволяли радянські стандарти, і лише в поодиноких випадках активісти Товариства працювали за партійними принципами.

Galyna Sagan

PARTICIPATION OF SOVIET INSTITUTIONS IN ESTABLISHING CONTACTS
BETWEEN YUGOSLAV UKRAINIANS AND ITS COUNTRY OF ORIGIN

Summary

The work analyzes the participation of Soviet (union and republican) institutions in establishing contacts between the Ukrainian Diaspora in Yugoslavia and its country of origin, Ukraine. Are disclosed the mechanisms of deterring full-fledged ties on the part of the Soviet state through specially created societies. The analysis involved documents from the central Ukrainian archives, in which letters from the Yugoslav Ukrainians were found, the reporting documentation of diplomatic institutions and others. These sources helped to recreate an objective picture of the communication between Diaspora members and Ukraine during the 1945-1980s.

In general, Ukraine's contacts with the Diaspora in Yugoslavia were not characterized by high saturation, but they were important for several reasons. First, Yugoslavia is a "dissident" of the Communist bloc, and therefore communication with its citizens contributed to the formation of a sense of freedom for Ukrainian citizens, an understanding of European culture, the need for material interest in the work. Secondly, thanks to diplomatic parcels (literature, teaching materials, records, etc.), the Ukrainian Diaspora at least partially filled its need for Ukrainian classical works, textbooks for Ukrainian classes, materials for art societies, etc. Thirdly, the Ukrainian Society of Friendship and Cultural Communication organized trips to Ukraine, for part of Diaspora members. In general, the Ukraine presentation, which was organized by the Society in the SFRY, was met with great interest by all citizens of Yugoslavia. Overcoming ideological party obstacles, Ukrainian Society of Friendship and Cultural Communication did more than allowed Soviet standards, and only in rare cases, the Society activists worked according to party principles.

Key words: Ukrainian Diaspora, Rusyns, Yugoslavia, Ukrainian Society for Foreign Relations.

ДЖЕРЕЈА І ЛІТЕРАТУРА

- Xronika [Tekst] // Tryzub. – Paryž, 1927 – № 3. – S. 26. (Cyrillic)
Central'nyj deržavnyj arxiv vyščyx orhaniv vlady ta upravlinnja Ukrajinny
(CDAVO-CDAVO), f. 5111, op. 1, spr. 95, 153–154 ark. (Cyrillic)
CDAVO, f. 5111, op. 1, spr. 252, 250 ark. (Cyrillic)
CDAVO, f. 5111 op. 1, spr. 441, 137 ark. (Cyrillic)
CDAVO, f. 5111, op. 1, spr. 227, 275 ark. (Cyrillic)
CDAVO, f. 5111, op. 1,8 spr. 54, 180 ark. (Cyrillic)
CDAVO, f. 5111, op. 1, spr. 2346, 168 ark. (Cyrillic)
CDAVO, f. 5111, op. 1, spr. 2346, 329 ark. (Cyrillic)
CDAVO, f. 5111, op. 1. spr. 854, 210 ark. (Cyrillic)
CDAVO, f. 5111, op. 1, spr. 1013, 198 ark. (Cyrillic)
CDAVO, f. 5111, op. 1, spr. 1151, 240 ark. (Cyrillic)
CDAVO, f. 5111, op. 1, spr. 2993, 176 ark. (Cyrillic)
CDAVO, f. 5111, op. 1, spr. 1013, 106 ark. (Cyrillic)
CDAVO, f. 5111, op. 1, spr. 1325, 190 ark. (Cyrillic)
CDAVO, f. 5111, op. 1, spr. 1432, 125 ark. (Cyrillic)
CDAVO, f. 5111, op. 1, spr. 1808, 162 ark. (Cyrillic)
CDAVO, f. 5111, op. 1, spr. 2552, 236 ark. (Cyrillic)
CDAVO, f. 5111, op. 1, spr. 2552, 239 ark. (Cyrillic)
CDAVO, f. 5111, op. 1, spr. 2749, 212 ark. (Cyrillic)
CDAVO, f. 5111, op. 1, spr. 2945, 146 akr. (Cyrillic)
CDAVO, f. 5111, po. 1, spr. 3379, 187 akr. (Cyrillic)
CDAVO, f. 5111, op. 1, spr. 3432, 347 ark. (Cyrillic)
CDAVO, f. 5111, op. 1, spr. 3480, 2 37 ark. (Cyrillic)
CDAVO, f. 2, op. 9, spr. 5529, 249 ark. (Cyrillic)
CDAVO, f. 2, op. 14, spr. 4367, 195 akr. (Cyrillic)
CDAVO, f. 2, op. 9, spr. 5529, 170 ark. (Cyrillic)
Central'nyj deržavnyj arxiv hromads'kyj ob'jednan' Ukrajinny (CDAHO), f. 1, op.
22, č. 2, spr.4337, 364–367 akr. (Cyrillic)